

3. *Музика О.Л.* Інтеграція особистісного досвіду як психологічний механізм розвитку творчої обдарованості / О.Л. Музика // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості : зб. наук. пр. / за ред. В.О. Моляко. — Т. 12, вип. 3. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. — С. 159–164.
4. *Музика О.Л.* Суб'єктно-ціннісний аналіз особистісного росту / О.Л. Музика // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : зб. наук. пр. — К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. — № 6 (30). — Ч. I. — С. 137–143.
5. *Осницкий А.К.* Саморегуляція активності суб'єкта в ситуації втрати роботи / А.К. Осницький, Т.С. Чуйкова // Вопр. психології. — 1999. — № 1. — С. 92–104.
6. *Тичина І.М.* Ціннісні стратегії професійної переорієнтації випускників вищих навчальних закладів / Ірина Миколаївна Тичина // Психологічні перспективи. — Вип. 12. — Луцьк : Ред.-видав. відділ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. — С. 170–181.

УДК 373.3/.5.018.3.011.3. — 052 : 37.064

А.С. Толкачова,

старший викладач кафедри педагогіки

Бердянського державного педагогічного університету

СПІЛКУВАННЯ — КОМУНІКАЦІЯ — КОМУНІКАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ: СПІЛЬНЕ ТА ОСОБЛИВЕ

Впродовж життя людину постійно супроводжує спілкування. Спілкування спрямоване на встановлення контакту між людьми, метою якого є зміна взаємин між ними, формування взаєморозуміння, вплив на знання, погляди, ставлення, почуття та інші прояви спрямованості особистості. Міжособистісні контакти — необхідна умова існування індивіда.

У науковій літературі (Н. Казаринова, О. Леонтєв, Б. Ломов, С. Мусатов, В. Погольша, Є. Руденський, Р. Якобсон, Я. Яноушек та інші) поряд з поняттям «спілкування» часто використовуються поняття «комунікація» та «комунікативна діяльність». Універсальні системи комунікації розробляли А. Добрович, Г. Кучинський, Г. Лассвел, Ю. Лотман, К. Шеннон, Р. Якобсон, Я. Яноушек. Так, Я. Яноушек [7] дослідив процес передачі та сприйняття смислового повідомлення у системі «комунікатор — повідомлення — реципієнт», в якій відбувається кодування, декодування інформації та постійна зміна позицій партнерів (комунікативний механізм комунікації переходить в інтерактивний). Г. Кучинський [7] у мовній структурі взаємовпливового діалогу визначає елементарний цикл (запитання — відповідь), а їхні змістовно взаємопов'язані сукупності, в яких розвивається одна основна тема, називає елементарним циклом, або мікродіалогом. Останні, у свою чергу, можуть утворювати прості та складні (розгалужені, розгорнуті) діалоги.

Мета статті — на основі аналізу наукових джерел визначити спільне та особливе у поняттях «спілкування», «комунікація», «комунікативна діяльність».

Завдання статті: 1) простежити зв'язок між спілкуванням і комунікацією; 2) розкрити сутність поняття «комунікативна діяльність».

На тісному взаємозв'язку спілкування та комунікації наголошує М. Обозов, стверджуючи, що в

спілкуванні можна виокремити три основні аспекти: комунікативний, інтерактивний та перцептивний. Комунікативний аспект спілкування полягає в обміні інформацією між тими, хто спілкується. Інтерактивний аспект реалізується через організацію взаємодії між людьми, тобто через обмін не лише знаннями, ідеями, але й діями. Перцептивний аспект позначає процес сприйняття й пізнання партнерами зі спілкування один одного і встановлення завдяки цьому взаєморозуміння. Кожний з названих аспектів не існує ізольовано від інших, усі вони проявляються лише в умовах безпосереднього контакту між людьми [8, 24].

Згідно з поглядами С. Вишнякової, комунікація — це багатогранний і багатоякісний процес духовно-психологічного зв'язку, що виникає під час спілкування людей унаслідок обміну інформацією (повідомлення, ідеї, знання, стратегії тощо). Комунікація може бути вербальною і невербальною; розглядатися як міжособистісне спілкування, яке дає змогу досягати найвищого рівня співчуття, співучасті, співпереживання і взаєморозуміння між партнерами [3, 130].

За словами О. Леонтєва [5], специфіка комунікації полягає в тому, що в її процесі люди не просто обмінюються знаннями, а й уточнюють і збагачують їх, намагаючись при цьому виробити спільний зміст. Іншою специфічною ознакою комунікації психолог вважає те, що обмін інформацією передбачає вплив (взаємовплив) на поведінку і стан учасників комунікативного процесу, зміну відносин між ними. Такий вплив може бути когнітивним (здобуття інформації) та афективним (набуття моторних або перцептивно-моторних умінь).

М. Каган вважає, що поняття «комунікація» і «спілкування» різняться за двома головними ознаками. По-перше, «спілкування має практичний,

матеріальний і духовний характер, тоді як комунікація... є суто інформаційним процесом — передаванням тих чи інших повідомлень». По-друге, вони різняться за характером самого зв'язку, що встановлюється як взаємозв'язок систем. Комунікація — це суб'єкт-об'єктний зв'язок, де суб'єкт передає деяку інформацію, а об'єкт виступає як пасивний одержувач інформації, яку він має прийняти, зрозуміти (правильно декодувати), добре засвоїти і відповідно до цього вчиняти. Отже, на думку М. Кагана, комунікація є односпрямованим процесом: інформація передається лише в один бік. Спілкування ж, навпаки, є суб'єкт-суб'єктним зв'язком, за якого «немає відправника й одержувача повідомлень — є співрозмовники, співучасники спільної справи». У спілкуванні інформація циркулює між партнерами, оскільки вони однаково активні. Тобто процес спілкування на відміну від комунікації має двоспрямований характер [4, 143–144].

У дослідженнях Г. Андреевої, Г. Ковальова, М. Лісіної, В. Кан-Каліка спілкування виступає як особлива комунікативна діяльність, спрямована на формування взаємин. У цьому контексті спілкування передбачає цілеспрямовану активність його учасників, що забезпечує взаємодію, взаємовплив і взаєморозуміння. Погляд на спілкування як на комунікативну діяльність має певні переваги, оскільки дає змогу чітко визначити якісні перетворення в процесі онтогенетичного розвитку, співвіднести спілкування з іншими видами діяльності особистості.

Отже, відповідно до наведеної позиції комунікативна діяльність неможлива без встановлення міжособистісної взаємодії і розуміння людьми одне одного. У процесі такої взаємодії встановлюються суб'єкт-суб'єктні взаємини, оскільки кожен її учасник виступає суб'єктом, виявляє активність щодо іншої людини, поперемінно проявляючи своє ставлення і сприймаючи ставлення партнера до себе.

Аналогічної думки дотримується й А. Соколова [7], наголошуючи, що спілкування є однією з форм комунікативної діяльності. В основу цих форм покладаються цільові настановлення партнерів по спілкуванню. Отже, пропонується розрізняти три варіанти взаємин між учасниками комунікації:

1) суб'єкт-суб'єктні — взаємини у вигляді діалогу рівноправних партнерів (ця форма і є спілкуванням);

2) суб'єкт-об'єктні — взаємини, властиві комунікативній діяльності у формі управління, коли комунікатор розглядає реципієнта як об'єкт комунікативного впливу;

3) об'єкт-суб'єктні — взаємини, властиві комунікативній діяльності у формі наслідування, коли реципієнт цілеспрямовано обирає комунікатора як зразок для наслідування, а останній при цьому

навіть не усвідомлює своєї участі в комунікативному акті.

А. Соколова називає типовим способом реалізації комунікативного спілкування діалог двох співрозмовників; управління і наслідування — монолог в усному, писемному або пантомімічному вигляді. У цьому випадку комунікація розглядається як більш широке поняття, ніж спілкування.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що і саме поняття «комунікація» не має однозначного тлумачення в наукових джерелах. Під ним розуміють фундаментальну ознаку людської культури, яка полягає в інтенсивному взаємному спілкуванні людей на основі обміну різного роду інформацією; феномен, що розкриває смисловий аспект соціальної взаємодії і спілкування, які орієнтовані на духовне приєднання до інших або приєднання їх до себе чи одне до одного. Наголошується, що таке приєднання здійснюється завдяки трансляції особистісно значущих ідей, цінностей, духовних надбань, саморозкриття власної неповторності. Цим самим підкреслюється той факт, що комунікація має системотворчу мету.

У науці дискусійними є питання щодо співвідношення спілкування і діяльності. Г. Ковальов [7], вивчаючи стратегії психологічного впливу, зауважує, що особистість — це продукт і результат її спілкування з іншими людьми, інтерсуб'єктне утворення загалом. Як зазначає Б. Ломов [7], доцільно аналізувати не паралельність існування діяльності і спілкування, а інтеграцію, де сам суб'єкт спілкування є унікальним. О. Леонтьєв [5] вважає діяльність лише умовою для спілкування, що виступає різновидом діяльності. Крім того, він пропонує розводити поняття «спілкування» і «взаємодія», оскільки структура останнього забезпечується розподілом трудових функцій, індивідуальним внеском кожного в результат спільної діяльності, а в процесі спілкування кожен демонструє свою автономність, самотність. Спілкування, на думку О. Леонтьєва, є елементом взаємодії (на рівні виконавчої фази), передумовою взаємодії (відтвореною в орієнтовній фазі діяльності) і має соціальне чи особистісне спрямування. Г. Андреева [1] доводить, що формування певної сукупності індивідів, які виконують спільну діяльність, відбувається за допомогою спілкування.

Згідно з енциклопедичним визначенням, комунікативна діяльність (від *латин.* *communicatio* — зв'язок, повідомлення) — це діяльність, предметом якої є спілкування з іншою людиною — партнером по спілкуванню, спрямоване на пізнання інших, а через них і за їхньою допомогою — на самопізнання й самооцінювання [9, 202].

Розглядаючи комунікативну діяльність як складну багатоканальну систему взаємодії людей, Г. Андреева [1] основними її складовими вважає: комунікативний (забезпечує обмін інформацією), інтерактивний (регулює взаємодію партнерів по

спілкуванню) і перцептивний (організовує взаємодію, взаємооцінювання і рефлексію у спілкуванні) процеси.

О. Леонтьєв [5] виокремлює два типи комунікативної діяльності: особистісно орієнтований і соціально орієнтований, які різняться комунікативними, функціональними, соціально-психологічними і мовленнєвими структурами. За його словами, висловлювання в соціально орієнтованій комунікації адресуються багатьом людям і мають бути зрозумілі кожному. Тому до них висуваються вимоги повноти, точності і високої культури.

Спираючись на концепцію О. Леонтьєва, можна виокремити основні структурні елементи комунікативної діяльності:

– предмет — інша людина, партнер по спілкуванню як суб'єкт;

– потреба у спілкуванні — прагнення людини до пізнання та оцінювання інших людей, а через них і за їхньою допомогою — до самопізнання, самооцінювання;

– комунікативні мотиви — те, заради чого здійснюється спілкування;

– комунікативні дії — одиниці комунікативної діяльності, цілісний акт, адресований іншій людині (два основні види дій — ініціативні й ті, що реалізуються у відповідь);

– задачі комунікативної діяльності — це та мета, на досягнення якої у конкретній комунікативній ситуації спрямовані різні дії, що здійснюються у процесі комунікативної діяльності;

– засоби комунікативної діяльності — операції, за допомогою яких реалізуються комунікативні дії;

– продукт комунікативної діяльності — утворення матеріального і духовного характеру, які виникають внаслідок комунікативної діяльності.

Процес комунікативної діяльності, згідно з поглядами Б. Ломова, вибудовується як «система поєднаних актів». Кожний такий акт — це взаємодія двох суб'єктів, двох людей, здатних до ініціативного спілкування [6].

Діяльнісний підхід до комунікації передбачає тлумачення цього феномену як організації й управління формуванням системи соціальних позицій, поглядів, оцінок тощо.

Отже, комунікативна діяльність — це особлива форма міжособистісної взаємодії. Завдяки комунікації, ситуативним комунікативним актам утворюється змістовий контекст міжособистісних взаємин, забезпечується взаєморозуміння і взаємодія між людьми у процесі досягнення спільних цілей у різних видах спільної діяльності.

За Є. Руденським, кожний комунікативний акт детермінується: суб'єктом — ініціатором комунікації; суб'єктом, якому адресована ініціатива; нормами, за якими організовується спілкування; цілями, які висувають учасники комунікації; ситуацією, в якій відбувається взаємодія [10, 132].

Кожний акт комунікативної діяльності — це ланцюг взаємопов'язаних комунікативних дій:

1) входження суб'єкта спілкування в комунікативну ситуацію;

2) оцінювання суб'єктом спілкування характеру комунікативної ситуації (сприятлива, несприятлива тощо);

3) орієнтація у комунікативній ситуації;

4) вибір іншого суб'єкта для можливої взаємодії;

5) висунення комунікативного завдання з урахуванням особливостей комунікативної ситуації;

6) вироблення підходу до суб'єкта взаємодії;

7) пристосування до суб'єкта — партнера по взаємодії;

8) привернення суб'єктом-ініціатором уваги суб'єкта-партнера;

9) оцінювання емоційно-психологічного стану суб'єкта-партнера і виявлення міри його готовності до вступу у взаємодію;

10) самоналаштування суб'єкта-ініціатора на емоційно-психологічний стан суб'єкта-партнера;

11) вирівнювання емоційно-психологічних станів суб'єктів комунікативної діяльності, формування загального емоційного тла;

12) комунікативний вплив суб'єкта-ініціатора на суб'єкта-партнера;

13) оцінювання суб'єктом-ініціатором реакції суб'єкта-партнера на вплив;

14) стимулювання «ходу у відповідь» суб'єкта-партнера;

15) «хід у відповідь» суб'єкта — партнера по комунікації [10, 134].

Вагомий внесок у розкриття сутності комунікації та комунікативної діяльності зробили зарубіжні дослідники. В основу більшості робіт, присвячених розгляду цих питань, покладено вчення про комунікаційний канал, яке досліджує процеси передачі інформації, розкриває найбільш загальні причини інформаційних переколючень, що веде до виникнення непорозуміння, розмежованості людей, їхнього відчуження, конфліктності взаємин.

До появи цього вчення обмін інформацією, зокрема процес комунікації, розумівся дещо спрощено. Вважалося цілком очевидним, що люди звертаються одне до одного, обмінюються думками тільки тоді, коли прагнуть цього, при цьому вони передають те, що бажають передати, і не повідомляють того, чого не хочуть. Панувала також думка про те, що ті, кому щось повідомляється, адекватно це розуміють.

Учення про комунікаційний канал довело, що процес комунікації значно складніший. У ньому наявна низка проміжних явищ, передаючих механізмів, які забезпечують процес обміну інформацією. Наприклад, що стосується міжособистісної комунікації, то вона відбувається за такою схемою: виникнення наміру вступати у контакт (потреба, мотив), формулювання самого повідомлення, процеси вираження повідомлення в певному коді

(мові), передача інформації у певній комунікативній ситуації, її сприймання та інтерпретація. Ці етапи процесу інформаційного спілкування забезпечуються складною сукупністю психічних механізмів, кожний з яких має свою ефективність і може «зіпсуватися». Таке «псування» призводить до перекручення інформації, обмеження сфери її передачі і тим самим зумовлює неефективність роботи всіх наступних етапів [2, 127].

Зарубіжні вчені П. Вацлавік, Дж. Бівін, Д. Джексон досліджували прагматичний аспект теорії людської комунікації в контексті її поведінкових елементів, до яких вони відносять: повідомлення (виключно комунікація), серію повідомлень (взаємодія), патерни комунікації. Грунтуючись на такому підході, науковці висунули формулювання мети аксіоми прагматики комунікації, яка полягає у тому, що «не вступити в комунікацію неможливо загалом». Комунікація розглядається як система, яка не зводиться до простої моделі дій і реакцій, а є такою, що піддається осмисленню лише на транзактному рівні [2, 105].

На думку визнаного зарубіжного авторитета у сфері філософських та гуманітарних наук Р. Рюнт [7], комунікація ґрунтується на принципах діало-

гічних рівноправних взаємин, толерантності, взаємовідповідальності.

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновки про те, що у науковій літературі не існує однозначного погляду на сутність понять «спілкування» і «комунікація»: в одних випадках вони ототожнюються, в інших робляться намагання провести між ними межу, відокремити спілкування і комунікацію за сукупністю відмінних ознак.

Комунікативна діяльність — це особлива форма міжособистісної взаємодії, що реалізується за допомогою сукупності ситуативних комунікативних актів, утворюючи змістовий контекст міжособистісних взаємин, забезпечуючи взаєморозуміння між людьми, сприяючи досягненню ними спільних цілей у різних видах спільної діяльності.

Таким чином, відповідно до завдань статті на основі аналізу наукових джерел визначено зв'язок між спілкуванням і комунікацією, розкрито сутність поняття «комунікативна діяльність». Проведене дослідження не вичерпує багатогранності теоретичних і практичних пошуків розв'язання проблеми, відтак перспективним уявляється вивчення внутрішньої структури комунікативної діяльності, окреслення і характеристика її складових.

ДЖЕРЕЛА

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева. — М.: Аспект Пресс, 1998. — 376 с.
2. Вацлавик П. Психология межличностных коммуникаций / Пол Вацлавик, Дженет Бивин, Дон Джексон. — СПб.: Речь, 2000. — 310 с.
3. Вишнякова С.М. Профессиональное образование. Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика / С.М. Вишнякова. — М.: НМЦ СПО, 1999. — 538 с.
4. Каган М.С. Искусство как феномен культуры / М.С. Каган // Искусство в системе культуры / [сост. и отв. ред. М.С. Каган]. — Л.: Наука, 1987. — С. 6–22.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность / А.Н. Леонтьев. — М.: Политиздат, 1975. — 304 с.
6. Ломов Б.Ф. Проблемы общения в психологии / Б.Ф. Ломов. — М.: Наука, 1981. — 276 с.
7. Межличностное общение / [сост. и общ. ред. Н.В. Казариновой, В.М. Погорьши]. — СПб.: Питер, 2001. — 512 с. — (Серия «Хрестоматия по психологии»).
8. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений / Н.Н. Обозов. — К.: Лыбидь, 1990. — 192 с.
9. Психология общения. Энциклопедический словарь / [под общ. ред. А.А. Бодалева]. — М.: Когито-Центр, 2001. — 356 с.
10. Руденский Е.В. Социальная психология: курс лекций / Е.В. Руденский. — М.: ИНФРА-М; Новосибирск: НГАЭиУ, Сибирские соглашения, 1999. — 224 с.

Рецензент: Сергеєнкова О.П., доктор психологічних наук, професор.